

ARTIKEL – REFLECTIES OP GOD IN NEDERLAND 1966-2024

Een andere ordening van religie en geloof

Marten van der Meulen*

Abstract

The latest edition of *God in the Netherlands* traces changing patterns of religious experience and church involvement. Although traditional structures are under pressure, subtle shifts point to new forms of religious expression and community building. Within the Protestant Church in the Netherlands, a tension is becoming apparent between institutional decline and renewal. A transition is underway from administrative membership to participatory involvement, for which traditional measuring instruments are inadequate. A reorganization of religion is taking place within a changing society, in which religion and faith are taking on different, less formally recognizable forms and raising new questions about vitality and relevance.

Keywords: secularization, God in Nederland, Protestant Church in the Netherlands, faith, renewal

Inleiding

God in Nederland is een instituut. Het traceert al heel lang de religieuze ontwikkelingen in Nederland. Het is de standaard voor cijfermatig begrijpen wat er aan de hand is op kerkelijk gebied. Dit jaar was ik benieuwder dan ooit naar de nieuwste resultaten van *God in Nederland*. Afgelopen jaar waren er geruchten en eerste cijfermatige indicaties (zie onder andere Centraal Bureau voor de Statistiek 2025) dat er onder jongeren een hernieuwde interesse in kerk en geloof zou zijn. De onderzoekers concluderen dat zij ook ‘heel voorzichtige tekenen’ (Kregting, Van Lieburg en Vermeer 2025, 159) zien van een hernieuwde interesse, omdat de jongste generatie Z iets religieuzer is dan de generatie Y. Of het daadwerkelijk een trend is, zullen we de

* Marten van der Meulen werkt als universitair docent Godsdienstsociologie aan de Protestantse Theologische Universiteit en als strategisch onderzoeker bij de dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland.

komende jaren gaan merken, maar ik wil hier even memoreren dat dit een mijlpaal is. In de vijftientig jaar van mijn carrière als godsdienstsocioloog is het nieuws altijd geweest: krimp, krimp, krimp, zeker als het ging over de jongste generatie.¹ De onderzoekers constateren (Kregting et al. 2025, 159): 'Dit is een breuk met de in veel westerse landen welbekende trend dat iedere generatie weer iets minder religieus is dan de daaraan voorafgaande generatie.' Ikzelf zie deze cijfers als een aanwijzing dat de ordening van religie en geloof definitief aan het wijzigen is. In het laatste deel van deze bijdrage zal ik hier verder op ingaan, maar ik zal eerst twee andere ontwikkelingen schetsen. Ik ga hier vooral in op de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). Daar heb ik het meeste zicht op vanwege mijn werk en expertise.

De Protestantse Kerk heeft te maken met twee ogenschijnlijk tegengestelde werkelijkheden. Aan de ene kant is er een blijvende afkalving, tegelijkertijd is er ook een duidelijke vernieuwing gaande.² Het is nog niet vast te stellen hoe impactvol deze vernieuwing zal zijn. Ook zijn de nieuwe dingen geen vervanging van het oude. Wat er was is voorbijgegaan, wat komt zal anders zijn. Maar om een goed zicht op de PKN te krijgen – en ik vermoed dat dit ook breder geldt voor het religieuze landschap in Nederland als geheel – is het nodig om niet alleen de afkalving, maar ook het nieuwe goed voor ogen te hebben.

Afkalving en vernieuwing

De onderzoekers van *God in Nederland* zien een 'religieuze stabilisering' (Kregting et al. 2025, 157) in hun cijfers terug. Dat is mooi nieuws voor kerken en kerkgenootschappen die hopen op een einde aan de secularisatie. De Protestantse Kerk staat echter hoogstwaarschijnlijk nog een periode van afkalving te wachten. Als je alleen kijkt naar de ledentallen, dan is de PKN een sterk vergrijsd en ontgroend kerkgenootschap (Protestantse Kerk 2025). Er zijn meer oudere leden en minder jonge leden in vergelijking met de demografische opbouw van de Nederlandse samenleving. Zeventigers zijn de grootste groep leden in de ledenadministratie. In Nederland zijn juist vijftigers de grootste leeftijdsgroep.

De aanwas van jongere leden is niet zo groot. De door *God in Nederland* geconstateerde breuk met de trend in religiositeit van jongeren is nog niet terug te zien in de ledenadministratie van de Protestantse Kerk. Tegelijkertijd zijn er ook allerlei aanwijzingen dat er inderdaad iets aan het veranderen is. Begin 2025 meldde bisschop Gerard de Korte al dat er verbazingwekkend veel jongeren aankloppen bij de deuren van de parochies in zijn bisdom (De Korte 2025). Soortgelijke verhalen hoor ik ook van predikanten, studentenpastores en andere kerkmensen die een verrassend nieuwe interesse in God, geloof en zelfs kerk constateren bij jongeren. Dit vraag wat mij betreft om verder onderzoek.

Ondertussen blijft het aantal leden van de Protestantse Kerk krimpen, al jarenlang met zo'n 3% per jaar. De bekende godsdienstsocioloog Hijme Stoffels heeft twintig jaar geleden al een keer een berekening op een bierviltje gemaakt. Hij kwam tot de conclusie dat op basis van de krimppercentages ergens midden eenentwintigste eeuw het laatste lidmaat van de PKN het licht uitdoet. Zijn berekening klopt nog steeds aardig. 2053 is het jaar dat een doorgetrokken trendlijn op nul uitkomt.

Eerlijk gezegd denk ik niet dat dit daadwerkelijk gaat gebeuren. De *God in Nederland*-onderzoekers merken zelf al op dat er sprake is van een 'harde-kerneffect'. Op een gegeven moment blijft een harde kern van gelovigen over die niet meer zo gevoelig is voor 'seculiere druk' (Kregting et al. 2025, 158). Ook voor de PKN zal zo'n effect meer en meer optreden. Maar dat betekent dus wel dat, ondanks de voorzichtige tekenen van groeiende religieuze interesse en mogelijke stabilisering, de PKN zich moet blijven voorbereiden op moeilijke tijden.

De cijfers hierboven gaan vooral over ledenaantallen, maar hoe zit het met de actieve kerkelijke betrokkenheid bij de Protestantse Kerk? Het probleem van ledencijfers is namelijk dat je moeilijk kunt zeggen hoe belangrijk dit lidmaatschap voor mensen is en hoe mensen daar actief vorm aan geven. Mijn vader is een voorbeeld in dit geval. Hij heeft, zoals toen gebruikelijk was, op jonge leeftijd belijdenis gedaan, maar is vrij kort daarna niet of nauwelijks meer naar de kerk gegaan. Hij stond dus als lidmaat ingeschreven, belijdend en wel, maar van actieve betrokkenheid gaf hij geen blijk. Hoewel... hij beschouwde zichzelf altijd als gelovige. Vooral het boek Prediker sprak hem aan. Op zijn uitvaart hebben we uit dat boek dan ook een tekst gelezen.

Uit *God in Nederland* blijkt dat het protestant zijn sterk gekoppeld is aan actieve betrokkenheid. Zo'n 60 tot 70% van de mensen die zeggen dat ze behoren tot de PKN (het gaat hier dus om religieuze affiliatie) gaat regelmatig ter kerke en dat aantal blijft stabiel. Dit beeld is herkenbaar. De nominale kerkleden – mensen zoals mijn vader, dus – hebben de kerk ondertussen grotendeels verlaten of sterven langzaam uit. Het gevolg is dat de overblijvers geloviger en dus actiever worden. *God in Nederland* constateert met betrekking tot protestanten dat 'de overgebleven populatie kerkleden als geheel geloviger [is] geworden' (Kregting et al. 2025, 75). Nogmaals dus: het harde-kerneffect.

Elders constateerden mijn collega's en ik iets soortgelijks op basis van het onderzoek *Verschil in Nederland*. Uit cijfers over affiliatie en kerkgang bleek: '[J]e bent protestant en je gaat naar de kerk of je bent geen protestant' (Van der Meulen, Versantvoort en ledema 2024, 237). Dit is duidelijk anders bij rooms-katholieken, die ook katholiek kunnen zijn zonder ooit naar de kerk te gaan. Ze lijken hierin op andere religieuze groepen, zoals moslims en hindoes.

Dat protestants-zijn equivalent is aan actief betrokken zijn bij de kerk, zal vermoed ik de Protestantse Kerk steeds meer typeren. Je zou kunnen zeggen: de PKN gaat van administratie naar participatie. In het onderzoek *Mozaïek van kerkplekken* (Van Hierden et al. 2018) constateerde het kerkgenootschap zelf al dat lidmaatschap in nieuwe vormen van kerk-zijn, zoals pioniersplekken, veel minder belangrijk is. En juist in deze nieuwe vormen van kerk-zijn raken meer dan gemiddeld nieuwe toetreders betrokken. Deze toetreders hebben vaak een sterke band met de lokale kerkgemeenschap en minder sterk (of niet) met de PKN als geheel. Het zou me niet verbazen als wat in de administratie staat, steeds minder overeenkomt met wat op de kerkvloer gebeurt. Tenzij er anders geteld gaat worden.

Om dat met een voorbeeld in te kleuren: ik ben zelf betrokken bij een pioniersgemeente (die overigens geen deel is van de PKN) waar de afgelopen jaren veel Iraniërs uit het AZC zijn gedoopt. In de regel worden deze mensen niet ingeschreven in de ledenadministratie omdat ze na verloop van tijd naar een andere AZC gaan of, als ze een verblijfsvergunning krijgen, elders in het land worden gehuisvest. Ik vermoed dat dit ook op andere plekken gebeurt.

En een ander voorbeeld: een groeiende nieuwe gemeenschap die we tegenkwamen in het praktijkonderzoek voor *Mozaïek van kerkplekken* bleek een dubbele ledenadministratie te hebben. Mensen die zich als lid meldden, konden apart aangeven of ze ook lid wilden worden van de Protestantse Kerk. Formeel is dit niet mogelijk, omdat elk lid van een lokale protestantse gemeente automatisch ook lid is van het kerkgenootschap, maar deze gemeenschap hield zich niet aan deze regel.

Einde van de kerk als vereniging

Bovenstaande laat zien dat er veel ontwikkelingen gaande zijn die morrelen aan de 'kerk als vereniging'. Dit is sinds de negentiende eeuw het dominante model geworden voor kerk-zijn, zeker in protestantse kringen. Een kerk als vereniging heeft netjes geadmistreerde leden, duidelijke grenzen, een sterke lokale binding, een bestuur en een centrale samenkomst. Betrokkenheid van de leden bij de centrale samenkomst wordt gezien als hét kenmerk van succes van een vereniging.³ Voor lokale kerken is meestal de hoeveelheid mensen die op zondag naar het kerkgebouw komt het ijkpunt van vitaliteit en succes. Voor het kerkgenootschap is het aantal leden (en het geld dat ze binnenbrengen) de indicator voor vitaliteit.

Ik vermoed dat dit model langzaam maar zeker minder belangrijk wordt. Bij de Protestantse Kerk is dat al duidelijk te zien. De PKN herbergt een keur aan verschillende soorten van gemeenschappen en groepen. Van een kloostergemeenschap

als Nijkleaster, in de groene weiden van Friesland, tot kringloopwinkels waar een gemeenschap omheen is ontstaan die op woensdag koffiedrinkt.⁴ En eigenlijk is dat altijd wel zo geweest. Wie terugkijkt in de geschiedenis ziet dat er veel verschillende modellen van betrokkenheid en gemeenschapsvorming zijn geweest. De auteurs van *God in Nederland* noemen in hun interessante historische reflectie aan het begin van het boek dat vroeger de categorie 'liefhebbers van de gereformeerde religie' (Kregting et al. 2025, 19) bestond: mensen die wel naar de kerk kwamen, maar niet aan het avondmaal gingen. Het model van de kerk als vereniging is ontstaan in de periode van religieuze mobilisatie (eerste helft 19^e eeuw tot ongeveer 1960) en bleef ook als dominante model in de periode van kerkelijke afkalving (van 1960 tot nu).

Met het einde van de kerk als vereniging komt ook de vraag op hoe we deze betrokkenheid meten, want 'wat je telt, telt'. In de godsdienstsociologie zijn religieuze affiliatie en kerkgang eigenlijk altijd de heilige twee-eenheid geweest om te meten hoe het staat met de religieuze betrokkenheid. In de Protestantse Kerk is lidmaatschap een zeer belangrijke indicator waar allerlei beleid op gebaseerd is. Ook speelt het een centrale rol in de kerkorde. Affiliatie, kerkgang en lidmaatschap blijven vermoed ik nuttige indicatoren om betrokkenheid te meten, maar als andere modellen van kerk-zijn belangrijker worden, moeten we dus ook andere dingen tellen.

Mijn dochter heeft tegenwoordig regelmatig een geupcycled spijkerbroek aan die is gemaakt door ongedocumenteerde kleermakers. Zij kocht deze op een christelijk festival. De kleermakers zijn zelf betrokken bij een multiculturele kerkgemeenschap. Zij werken in een atelier in de kerkzaal van de kerk. Ik vraag me af of deze kleermakers lid zijn van deze kerkgemeenschap, maar ze zijn wel veel in het kerkgebouw te vinden (wat zouden zij antwoorden op de vraag 'hoe vaak gaat u naar de kerk?') en spelen een belangrijke rol in de identiteit van deze gemeenschap. Hoe zou je hun betrokkenheid moeten meten? Of wat te denken van de vrijwilliger die taalles geeft in het wijkcentrum dat gestart is door de kerk, of de persoon die een aantal dagen verblijft in het klooster van Nijkleaster en meedoet met de getijdengebeden? Of de kijker naar de tv-show *The Passion* (mede gefinancierd door de Protestantse Kerk) die op de bank met de hand in een zak chips geraakt wordt door het lijdensverhaal van Christus? Hoe moeten wij betrokkenheid van deze mensen administreren en meten?

De onderzoekers van de verschillende edities *God in Nederland* merken natuurlijk dezelfde ontwikkelingen op en hebben in de loop van de tijd op allerlei manieren geprobeerd deze in beeld te brengen. In de editie van 2006 was er al ruime aandacht voor postmoderne spiritualiteit. In de recente editie richten de onderzoekers zich ook op religie als sociaal bindmiddel, religie als moreel richtsnoer, en reflecteren ze op de rol van religieuze symbolisering (Kregting et al. 2025, 160) in sociale cohesie. Ik

heb nog niet het gevoel dat we hiermee geloof, kerk en religie in Nederland helemaal scherp in beeld hebben. De vraag is natuurlijk of dat kan, gezien het fluïde karakter van religie en sowieso de hele samenleving (Bauman 2000).

We komen langzamerhand in een andere ordening van religie en geloof, die onderdeel is van een bredere verandering in hoe mensen zich met elkaar verbinden. Daar valt nog heel veel meer over te vertellen, maar ik vermoed dat gemeenschappen van geloof daar een rol in blijven hebben. Het einde van de kerk als vereniging betekent niet dat geloof en zingeving geïndividualiseerd en ongebonden moeten zijn.

Ikzelf zou daarom graag een volledig lijstje van alle initiatieven willen hebben die op een of andere manier een band hebben met de Protestantse Kerk. En verder, denkend aan de sociologie van religie in het algemeen, graag ook een lijstje van alle betrokkenen bij initiatieven die met andere kerkgenootschappen en religieuze stromingen verbonden zijn. En dan wil ik graag weten hoeveel mensen daarbij betrokken zijn, gelovig of niet. Ik zou ook willen weten wat de impact van die gemeenschap op het persoonlijke leven van mensen is en hoe die gemeenschappelijke initiatieven buurten en hele samenlevingen veranderen. Het is een onmogelijke wens, natuurlijk, maar het zou vermoedelijk een heel ander beeld schetsen van de vitaliteit van kerk, geloof en religie in het huidige tijdsgewricht.

Noten

- 1 Joep de Hart constateerde tien jaar geleden al wel dat kerkelijk betrokken jongeren gemiddeld genomen vromer waren dan de generaties boven hen (De Hart 2014, 11).
- 2 Deze gedachtegang heb ik met collega's eerder uitgewerkt (De Roest, Van der Meulen en Van den Berge-Bakker 2023).
- 3 Zie Van der Meulen (2020) voor een uitgebreidere argumentatie van dit punt.
- 4 Zie De Roest et al. (2023) voor meer voorbeelden.

Literatuur

- Bauman, Zygmunt. 2000. *Liquid modernity*. Polity Press.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. 2025. *Religieuze betrokkenheid; persoonskenmerken*. Statline CBS. <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/82904NED/table?dl=A1E29>.
- De Hart, Joep. 2014. *Geloven binnen en buiten verband. Godsdienstige ontwikkelingen in Nederland*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- De Korte, Gerard. 2025. "Vrij plotseling melden zich jonge mensen bij parochies." *Nederlands Dagblad*, 7 januari. <https://www.nd.nl/ opinie/columns/1252963/vrij-plotseling-melden-zich-jonge-mensen-bij-onze-parochies-h>.
- De Roest, Henk, Marten van der Meulen en Jonna van den Berge-Bakker. 2023. "Country Report: Mapping the Protestant Ecclesial Landscape in the Netherlands." *Theologische Literaturzeitung* (7): 665-84.
- Protestantse Kerk. 2025. "Ledenaantal en andere cijfers." <https://protestantsekerk.nl/over-ons/feiten-en-cijfers/>.

- Kregting, Joris, Fred van Lieburg en Paul Vermeer. 2025. *God in Nederland 1966-2024*. HDC Centre for Religious History, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Van Hierden, Nadine, Peter den Hoedt, Marten van der Meulen, Sake Stoppels, Anneke van der Velde en Martijn Vellekoop. 2018. *Over speelruimte en spanning. Praktijkonderzoek naar de relatie tussen bestaande en nieuwe kerken*. Dienstenorganisatie Protestantse Kerk.
- Van der Meulen, Marten. 2020. "Kerk en event. De kans van een vloeibare kerk." *Kerk en Theologie* 71 (2): 128-40.
- Van der Meulen, Marten, en Jonna van den Berge-Bakker. 2024. "The Two Crises of the Church." *Ecclesial Futures* 5 (1): 5-19. <https://doi.org/10.54195/ef18728>.
- Van der Meulen, Marten, Maroesjka Versantvoort en Jurjen Iedema. 2024. "Religie en sociale klasse in Nederland. Inzichten uit de nieuwe SCP klassenindeling." *NTT Journal for Theology and the Study of Religion* 78 (4): 231-52. <https://doi.org/10.5117/NTT2024.4.001.MEUL>.